

מדיני חודש אלול והסליחות

בכתר שם טוב (עמ' ת"ל) מובא בשם החיד"א ב'לדוד אמת' שהמנהג בק"ק צנעא בארץ התימן בר"ח אלול המרוצה בתשובה, שהרב והב"ד מסבבים על כל בתי הכנסיות שם ובידם אגרות של תוכחות ואזהרות והתעוררות לימים נוראים.

ימי חודש אלול

- א. הימים שמר"ח אלול עד יום הכיפורים הם ימי רצון, מפני שמר"ח אלול עלה משה להר כדי לקבל לוחות שניות, ועמד בתפלה על ישראל ארבעים יום הללו שמר"ח אלול עד יום הכיפורים כמו שנאמר, ונתקבלה תפלתו וביום הכיפורים נתרצה לו המקום ואמר 'סלחתי כדבריך' ונקבע יום מחילה וסליחה לדורות^א.
- ב. חודש אלול הוא זמן הראוי לתשובה, והתשובה בו מקובלת^ב, דורשי רשומות אמרו סמך לדבר, אני לדודי ודודי לי (שיר השירים) ראשי תבות אלול, וסופי תיבות ד' יודיין כמספר ארבעים יום^ג, עוד דרשו על הפסוק ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך (דברים ל, ו) ראשי תבות אלול, וכן ובא לציון גואל ולשבי (ישעיה נט, כ) שתי אותיות אחרונות של גואל ושתי אותיות ראשונות של ולשבי הרי אלול.
- ג. ומר"ח אלול צריך אדם ליזהר לקבל תשובה שנאמר נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים (ירמיה ג, ד), אם אדם עושה ניר תחילה אז יצוה לזרוע, כך אם אדם מרגיל עצמו בתשובה בחודש אלול, אז בר"ה ובימי תשובה יכול לקבל ואל יאמר כשיבא ר"ה אז יקבל^ד.
- ד. ועל כן נהגו להשכים לאמירת סליחות ותחנונים מר"ח באלול ואילך עד יוה"כ^ה, ונהגו להתחיל בלילה אור לב' באלול^ו.

שלושה רמזים רמזו לנו הראשונים על ראשי תבות אלול. הראשון - ומל ה' אלהיך "את" "לבבך" "ואת" "לבב" זרעך, השני - "אני" "לדודי" "ודודי" "לי", השלישי - "איש" "לרעהו" "ומתנות" "לאביונים", רמז לשלושה דברים שהם תשובה, תפלה, וצדקה, מעבירין את רוע הגזירה. ועל כן צריכים להתחזק בהם בחודש זה, ומל ה' וגו' רומז לתשובה. אני לדודי וגו' רומז לתפלה שהיא רנת דודים, איש לרעהו ומתנות לאביונים רומז לצדקה.

(קיצור שלחן ערוך סי' קכ"ח ס"א)

ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה, 'אנה לידו' ושמתי לך ראשי תבות אלול, לרמז כי הבורא ברוך הוא בחסדו אנה זמן חדש אלול, לכל מי שחטא

^א שתילי זיתים סק"ב בשם הטור, אבודרהם.

^ב לשון מהר"ח אור זרוע בדרשות סי' ל"ב.

^ג ובדרשות הר"י אבן שועיב פרשת שופטים כתב כן בשם המדרש, והוסיף שאמצע התבות הנותרות בתבות אני לדודי הם 'נדוד' רמז לכך שהקב"ה יורד מכסא דין לכסא רחמים.

^ד דרשות מהר"ח אור זרוע סי' ל"ב.

^ה שו"ע סי' תקפ"א ס"א.

^ו מג"א סק"א הובא בשתילי זיתים סק"ב משנ"ב סק"א, וכן הוא המנהג המפורסם, אולם עי' למהרש"י הלוי זצ"ל בספר דברי שלום חכמים עמ' רנ"ט שהביא שיש נוהגים להתחיל בליל ר"ח.

בתוך השנה, שישוב אז בתשובה, ויקבלוהו. ובחדש הזה נאמר קרוב ה' לכל קוראיו:

(האריז"ל שער הפסוקים פ' משפטים)

זמן אמירת הסליחות

- ה. הזמן המובחר לאמירת הסליחות הוא באשמורת הבוקר, שהם שלש שעות אחרונות של הלילה, שהוא עת רצון, וכן נהגו מקדם¹.
- ו. עפ"י הזוהר הקדוש כבר מחצות הלילה מתחיל עת רצון, ומאז ניתן לומר הסליחות וי"ג מדות ונפילת אפים², אבל קודם חצות הלילה אין לומר לעולם סליחות וי"ג מדות בשום אופן חוץ מיום הכיפורים³, ואם הוא במקום שאומרים שם י"ג מדות קודם חצות ישב וידום, או יאמר באותו הזמן מזמורים⁴.
- ז. ומכל מקום גם אחר עלות השחר ואחר כך במשך היום, הוא זמן ראוי לומר סליחות, לפי שזמן זה שבין ר"ח אלול ליום הכיפורים מסוגל הוא ביותר⁵.
- ח. את הוידוי יכול לומר קודם חצות הלילה⁶, מלבד במוצאי שבת שאין לומר וידוי עד שיעבור חצות לילה⁷.
- ט. אין אומרים סליחות בשבת ובראש השנה⁸.

דיני י"ג מדות

- י. י"ג מדות אין לאומרים דרך תפלה ובקשת רחמים אלא בעשרה, מפני שדבר שבקדושה

¹ ספר המנהגים למהר"א טירנא והובא בקצרה בלבוש ומג"א רס"י תקפ"א, שתילי זיתים סק"א, משנ"ב רהס"י. ועיי' למהרי"ץ בע"ח שהביא דברי הזוהר פ' ויקרא ופ' בשלח דבאותה שעה הקב"ה משתעשע עם הצדיקים בגן עדן.

² כן מפורש בהל' הרי"צ גיאט שמשכימים לפני עלות השחר, וכ"ה ברמב"ם פ"ג מהל' תשובה ה"ד, ועוד.
³ עיי' מג"א סי' א' סק"ד שהביא דברי הזוהר פ' ויקהל דחצות לילה הוי עת רצון, ואם הבבלי חולק על הזוהר תלוי בשני התירושים שכתב שם. ואמנם ד' התבוא"ש בספרו בכור שור דאף להבבלי חצות עת רצון הוא כמבואר בגמ' יבמות ע"ב א', וכן מתבאר מד' המג"א סי' קל"א סק"ט לענין נפ"א דאחר חצות מותר ליפול על פניהם, וכן הביא בשתילי זיתים שם בשם כה"ג, ועיי' תהל"ד סי' קל"א סק"ב שהביא סמך לנוהגין לומר סליחות אחר חצות מד' מג"א לענין נפ"א שמותר לומר מחצות.

⁴ מג"א סי' תקס"ה סק"ה בשם האריז"ל ז"ל (שער הכוונות דרוש א' של ערבית), הובא בשתילי זיתים שם סק"י, ומשנ"ב ס"ק י"ב. וכ"כ בשו"ת הרמ"ז (מהדר"ח סי' ח') לענין י"ג מדות דאין להזכירם אלא בעת רצון דהיינו מחצות ואילך, והאומר קודם חצות הוא מנהג רע ומר וקרוב לקיצוץ בנטיעות ח"ו. והובא בברכ"י ומשם בשע"ת כאן.

⁵ שו"ת הרמ"ז שם, והובא בברכ"י כאן, וכן במטה אפרים תקפ"א ס"כ.

⁶ אלף המגן (שעל מט"א) סי' תקפ"א ס"ק כ"ה.

⁷ שו"ת הרמ"ז שם.

⁸ שם. ועיי' בס' חסד לאלפים סי' קל"א ס"ח שהביא דין זה, והוסיף דאפשר דה"ה למוצאי ר"ח ומוצאי חנוכה וכדומה, ושאו"ת עדיף. והביאוהו הבא"ח ש"ר כי תשא ס"ז, וכה"ח קל"א ס"ק י"ד.

⁹ תשובת הרמב"ם פריימן סי' ר"ח, וכן הביא מהר"י טייב (המכונה הרז"ה) בנימוקיו כת"י על הרמב"ם תשובה מהרמב"ם כעין זו, והביאה מהר"י צובירי זצ"ל בהקדמה לאשמורה בלילה, וכ"ה בתשו' רבי יהושע הנגיד סי' ד' בשם הרמב"ם. [אמנם בבלידי נהגו לומר סליחות מיוחדות בליל יו"ט שני של ר"ה אחר תפלת ערבית].

הן, אבל מותר ליחיד לאומרם דרך קריאה בעלמא^{טו}, בנגון ובטעמים כמי שקורא בתורה".
 יא. באופן זה שאומר כקורא בתורה, יש אומרים שצריך לסיים את הפסוק, ולא יפסוק
 בזנקה^{יז}, ויש אומרים שאף בזה מותר לו לפסוק בזנקה^{יז}.
 יב. ומנהג קהילות תימן לאומרם ביחיד בדרך תפלה ובקשת רחמים בחילוף שם הוי"ה בא"ת
 ב"ש, שבמקום ה' ה' אומרים מְצַפֵּץ מְצַפֵּץ^{יח}.
 יג. בלשון תרגום מותר לומר י"ג מדות אף ביחיד^{יח}.
 יד. מנהג רוב קהילות תימן לומר י"ג מדות כשאר הסליחות מיושב^{יח}. ומכל מקום אם כבר
 הם עומדים ואומרים אותם בעמידה, נהגו להרים עקבי הרגלים כשאומרים תיבות ה' ה'
 כשם שעושים באמירת קדוש^{יח}.
 טו. הסליחות צריך לאומרם בנחת במיתון ובכונה, ואסור להזכיר י"ג מדות שלא בכונה^{יח}.
 [וביאור י"ג מדות ראה מסגרת].
 טז. יזהר להפסיק בין ה' | ה', ומי שאינו מטעים אותו ענשו גדול^{יח}.
 יז. מנהג קהילות תימן שאין אומר ויעבור אלא הש"ץ לבדו, ואין הציבור אומרים עמו^{יח}. וכן
 לא נהגו לשחות באמירת ויעבור^{יח}.
 יח. מנהגו לומר י"ג מדות הקהל כאחד בקול גדול, ומקור לזה בפרקי דרבי אליעזר (פרק
 מ"ה): וכשהעביר הקדוש ב"ה כף ידו מעליו וראה אחורי השכינה שנ' והסירותי את כפי
 וראית את אחורי לפני לא יראו התחיל משה צועק בקול גדול ואומר: ה' ה' אל רחום וחנון
 ארך אפים ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקח.

הוידוי

יט. הוידוי צריך לאומרו מעומד^{יח}, ולא יסמוך על דבר שאם ינטל יפול, אלא אם כן הוא זקן

^{טו} שו"ת הרשב"א ח"א סי' רי"א, הובא בכ"י, וכ"פ בשו"ע תקס"ה ס"ה. [וכ"ה שיטת שבלי הלקט סי' כ"ט, וחי' הרשב"ץ
 ר"ה י"ז ב', שלא כשיטת הטור שם דס"ל די"ג מדות לאו דבר שבקדושה הם]. טעם נוסף לחיוב אמירתם בציבור מבואר
 בתשו"ב רב נתן גאון בסדר רע"ג, בסידור רש"י סי' תקמ"ה, ומחזור ויטרי סי' רע"א, ובאו"ז ח"ב סי' תט"ז בשם הגאונים,
 ושו"ת הר"י מיגאש סי' קצ"ג, לפי שאין הקב"ה מואס בתפלת הציבור שנא' הן אל כביר ולא ימאס, ואמרו חכמים ברית
 כרותה ל"ג מדות שאין חוזרות ריקם, לפיכך אין נאמרין אלא בציבור.
^{יז} "מג"א תקס"ה סק"ה, שתילי זיתים סק"י, מחזיק ברכה קל"א סק"ו, רוח חיים קל"א סק"א, משנ"ב ס"ק י"ב, כה"ח קל"א
 ס"ק כ"ג.

^{יח} חסד לאלפים סי' קל"א ס"ח, שו"ת התעוררות תשובה ח"ב סי' ק"מ, שו"ת אגרי"מ יו"ד ח"ג סוס"י כ"א, [ועי' גם בדבריו
 באו"ח ח"ב סי' ק"ה], ובכה"ח קל"א ס"ק כ"ג מחלק בין אחר תפלת העמידה לבין שלא בשעת תפלה עיי"ש.

^{יט} פתח הדביר סי' נ"א סק"ו, רב ברכות מערכת ו', שו"ת רב פעלים ח"א או"ח סי' י"א.
^כ רבינו מהרד"ם ברביד הזהב סי' תקס"ה, וציין מקור מנהג זה בספר תולעת יעקב, ורבינו האר"י ז"ל. ויסודו מדברי הוזהר
 פ' פקודי, ודברי האר"י ז"ל בזה הם באגרות הרמ"ז איגרת י' שהביא כן בשם האר"י ז"ל, והובא בברכ"י סי' תפ"ח סק"ה,
 [ומוכח מד' הרביד הזהב שאין האר"י ז"ל חולק שאסור אף בדרך קריאה, אלא שהתיר אף בדרך תפלה ובקשת רחמים
 באופן זה]. וכ"כ רבינו מהרי"ץ בעץ חיים ח"א דף נ"ז א'.

^{כא} בן איש חי ש"ר פ' כי תשא ס"ט בשם ס' כתר מלכות. ומ"מ המנהג בקהילות תימן כשאין עשרה אין אומרים הי"ג מדות
 שאחר בדיל ויעבור שנים מקרא וא' תרגום, אלא פ"א בלבד בחילוף שם הוי"ה, כנ"ל.

^{כב} מהרש"י הלוי זצ"ל דברי שלום חכמים עמ' רנ"ט בהערה, מהר"י צובירי זצ"ל באשמורה בלילה.

^{כג} מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה ח"א, ובויצבור יוסף בר ח"א סי' י"ג.

^{כד} ברכ"י תקפ"א סק"ד בשם מהר"ש שער אריה, הובא בשע"ת סק"א.

^{כה} שלמי ציבור, חסד לאלפים סי' קל"א ס"ט, בא"ח פ' כי תשא סי"א.

^{כז} וכ"ד הבית דוד סי' שמ"א, שלמי ציבור, וחסד לאלפים סי' קל"א ס"ט, כף החיים להגר"ח פ' סי' ט"ז סי"ג. [אמנם מנהג
 קהילות אשכנז לומר הציבור גם ויעבור, וכן פשט המנהג בקהילות הספרדים עפ"י הגרי"ח בשו"ת רב פעלים ח"ג סי' ג',
 ועוד יוסף חי פ' כי תשא ס"ז].

^{כח} אף באופן שנאמר בעמידה.

^{כט} שו"ע סי' תר"ז ס"ג.

או חולה כ"ט.

כ. נהגו לשחות בשעת אמירת הוידויל. ולא נהגו להכות כנגד הלב בשעת אמירת הוידויל^ל.

אמר רב יהודה ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר (שמות ל"ד, י') הנה אנכי כרת ברית. (גמרא ר"ה י"ז, ב').
 וכתב רבינו בחיי (שמות שם) וז"ל: וצריך אתה לדעת כי כל המבין שלש עשרה מדות ויודע פירושו ועיקרו ומתפלל בהם בכוונה אין תפילתו חוזרת ריקם אלא אם כן היו בידו עבירות שמעכבות זה, ע"כ.

בְּדִאֲדָר ד"ג מְדוּת

יְהוָה – מדת רחמים קודם שיחטא (ר"ה יז' ע"ב וכו"ה ברש"י שמות ל"ד, ו'), אף על פי שגלוי לפניו שיחטא (רא"ש ר"ה פ"א וע"ע שם, אבודרהם ב' חכמי צרפת, הרא"ם הובא בשפת"ח). או לסייעו שלא יחטא (תורה תמימה שם אות ה').

יְהוָה – מדת רחמים אחר שיחטא וישוב (ר"ה שם).

אֵל – אף זו מדת רחמים, וכן הוא אומר (תהלים כ"ב ב') אלי אלי למה עזבתני ואין לומר למדת הדין למה עזבתני כך מצאתי במכילתא. (רש"י), וזו מדת רחמים גדולה יותר, שכמה מדרגות יש במידת הרחמים (הרא"ם הובא בשפת"ח), כי מדת ה' נותן לאדם טובות כפי הצריך לו, ומדת א"ל נותן לאדם טובות מרובות וחסדים גדולים יותר. (גור אריה).

רְחוּם – על החייבים להקל ענשם בקראם אליו (ספורנו), וכן שומרם שלא יפלו (אבן עזרא).

יְחַנֵּן – זו מתנת חנם (רש"י דברים ג' כ"ג), כדאמרינן בברכות (ז' א') וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו הגון (פ"י הריב"א שמות ל"ד ו', שפתי כהן שם ט'), עושה חן וגומל טוב לשואלים אף על פי שאינם ראויים לו (ספורנו). להושיע מי שנפל ולא יוכל קום (אב"ע).

אָרַךְ אַפַּיִם – מאריך אפו ואינו ממנהר ליפרע, שמא יעשה תשובה (רש"י), לצדיקים ולרשעים (עירובין כ"ב א').

וְרַב חֶסֶד – כמו גדול חסד (פירושי סידור התפילה לרוקח, קמ) מטה כלפי חסד (ר"ה שם), שיעשה טוב בלא חיוב (רוקח שם), לצריכים חסד, שאין להם זכיות כל כך (רש"י).

וְאָמַת – שיתקיים החסד (רוקח שם), וכן לשלם שכר טוב לעושי רצונו (רש"י).

נִצֵּר חֶסֶד – שהאדם עושה לפניו (רש"י).

לְאֵלִפִּים – לשני אלפים דורות (רש"י).

נִשָּׂא עֵוֹן – אלו הזדונות (יומא ל"ו ב', ורש"י).

וּפְשַׁע – אלו המרדים, שאדם עושה להכעיס (שם, ורש"י), או מה שמרד בפרהסיא (רוקח שם).

וְחֻטָּאָה – אלו השגגות (יומא שם).

וְנִקְהָה – לשבים, (יומא שם, ורוקח שם), והחילוק בין מדה זו למדת ה' אחר שיחטא' כי מדת ה' נותנת לאדם טובות כפי שקבל קודם שיחטא, ומדת 'ונקה' שמנקהו מן החטא ומן העונש, (גור אריה), ויתלבנו ויתנקו כתמי הנפש (ריקאנטי).

נפילת פנים בסליחות

כא. נופלין על פניהם בסליחות אע"פ שהוא לילה, כיון שהוא קרוב ליום^ל, ומכל מקום אף

^{כט} מג"א סק"ד, שתילי זיתים סק"ט, משנ"ב שם סק"י, בא"ח פ' כי תשא ס"ז.

^ל ע"י מג"א סי' תר"ז בשם השל"ה, שטוב שישחה כמו במודים, והובא במשנ"ב שם.

^{לא} מהר"י צובירי זצ"ל בכנסת הגדולה ח"א עמ' קפ"ט, ובויצבור יוסף בר ח"א סי' י"א. ולכן לא העלה בשתילי זיתים סי' תר"ז דברי המג"א שם סק"ג בענין ההכאה על הלב.

האומרים סליחות מחצות נופלין על פניהם^ל.

סליחות ביחיד

כב. מותר ליחיד לומר סליחות^{לד}, אף אלו שמוזכר בהם זכות ייג מדות^{לה}. ויש פוסקים הסוברים שאין לומר הסליחות שהם בלשון ארמי^{לו}, אך יש אומרים שרשאי לאומרם^{לי}, וכן מנהג קהילות תימן^{לח}.

כג. יש אומרים שכשאין מנין בתחלת הסליחות ואח"כ נתאסף מנין יאמרו ג' פסוקים וקדיש באמצע הסליחות^{לט}, אך לא נהגו כן בקהילות תימן.

כד. היה מנין בשעת הסליחות ויצאו מקצתן, לד' מרן השו"ע אין אומרים הקדיש שבסוף הסליחות^מ.

ברכות השחר

כה. המשכים לאמירת הסליחות בלילה, נוטל ידיו ומברך על נטילת ידים^{מא}, ולאחר מכן בעת שעלה עמוד השחר לד' מרן השו"ע^{מב} יטול ידיו לסירוגין ג' פעמים בלא ברכה, אולם לא נהגו כן^{מג}.

כו. יש לברך ברכות התורה קודם הסליחות^{מד}.

^{לב} שו"ע סי' קל"א ס"ג, ומקורו בב"י מס' הצרורות (צרור החיים לתלמיד הרשב"א), והרקאנטי פ' קורח, והרקאנטי הוסיף שיש להאריך בסליחות עד נכון היום, והובא במג"א סק"ט, ומט"א תקפ"א סי"ט, אמנם רבנו מהרד"ם בשתילי זיתים לא העלה ד"ז, ונראה טעמו משום שלא נהגו לדקדק בזה, וכן מוכח בדברי מהרי"ל שהובא במג"א סי' תקפ"א ס"ק י"ג, שכי' דרוב פעמים נופלין על פניהם קודם עלות השחר, והעלהו בשתילי זיתים שם ס"ק י"ב. ויש לציין בענין זה מה שהובא באגרות הרמ"ז אגרת ט' (בשו"ת הרמ"ז הנדמ"ח בליקוט תשו' סי' כ"ג) שאף האר"י ז"ל היה נופל על פניו בסליחות.

^{לג} שתילי זיתים קל"א סק"ז בשם שכ"ג, וכן מתבאר מד' המג"א שם סק"ט.

^{לד} הסכמת האחרונים בסי' תקס"ה ס"ה, ושלא כפשט דברי הרמ"א שם שאין ליחיד לומר סליחות, ורבינו בשתילי זיתים השמיט הגהת הרמ"א, ובסק"י העלה דברי כה"ג בשם הב"ח שאין איסור ליחיד לומר סליחות בלא ויעבור, והכי נהוג עלמא. וברביד הזהב כתב לדחות תירוצי המג"א והט"ז בזה.

^{לה} רביד הזהב סי' תקס"ה דלא כד' הט"ז בשיטת הרמ"א. וכן המנהג פשוט בקהילות תימן.

^{לו} א"ר סי' תקפ"א בשם ס' תניא, והובא במשנ"ב סק"ד, והשל"ה מס' ר"ה בשם אביו בספר עמק ברכה, הובא במקו"ח לבעל חר"י סי' ק"א.

^{לז} שו"ת תורה לשמה להגרי"ח סי' מ"ט, כה"ח סי' תקפ"א ס"ק כ"ו שכ"מ מסתמיות דברי הפוס' סי' תקס"ה שאף הסליחות שהם בלשון ארמי יכול לאומרם.

^מ כמ"ש מהר"ח כסאר זצ"ל בשו"ת החיים והשלום סי' כ"ג, ומהר"י צובירי זצ"ל באשמורה בלילה עמ' כ"ד.

^{מא} משנ"ב ס"ק ד'.

^{מב} כמבואר בב"י סי' נ"ה מהאבודרהם בשם תשובת הרמב"ם, שאין הקדיש חלק ממה שהתחילו בו ב', הובא בשתילי זיתים שם סק"ד, והשמיט הגהת הרמ"א שם ס"ג.

^{מג} כמבואר בתשו' רא"ש כלל ד' סי' א' לענין המשכים ללמוד קודם היום, והובא בב"י סי' ד', וכ"כ המט"א תקפ"א סי"ב, וכן מנהגנו כמש"כ מהר"י צובירי זצ"ל בסדר אשמורה בלילה. [ומה שכתב הח"א להמתין מלברך ענט"י עד שמנקה עצמו להתפלל נראה שאין הדברים מורים אלא כשיודע שיפנה לצרכיו קודם התפלה, דאל"ה יסתרו דבריו מד' תשו' הרא"ש הנ"ל, וע"ע בסי' ו' סק"ט כ' המשנ"ב דהנהוג כשע"ת לברך ענט"י סמוך לנטילה יש לו על מה שיסמוך, [ועי' בבה"ל סי' ד' ס"א ד"ה ואפילו שכ' בשם מעשה רב שיש לסמוך ברכת ענט"י לתפלה, כשאין דעתו להתפלל מיד, אך לאנהוג הכי רובא דעלמא כמו שהעיר בשו"ת קנה בושם ח"ב סי' ג', ואכמ"ל].

^{מד} שו"ע סי' ד' סי"ד.

^{מז} כן נראה מד' רבינו השתילי זיתים סי' ד' סק"ט ו"ח וכמש"כ בדעתו תלמידו מהרי"ץ במעיל קטון וכ"מ בע"ח ח"א ד' א', כנסת הגדולה.

^{מח} שתילי זיתים סי' מ"ו סק"י י"ח, וסי' תקפ"א סק"ב, עפ"י המבואר בשו"ע סי' מ"ו ס"ט דנכון לחוש לסברא הראשונה שלא יקרא פסוקים קודם ברכות התורה אעפ"י שהוא אומרם דרך תחנונים. וזוהי שיטת הרמב"ם בשו"ת פאר הדור סי' ק"ד, וכן מפורש הדבר בכל התכאליל כמו שהביא מהר"י צובירי זצ"ל בס' אשמורה בלילה.

כז. נהגו לברך כל ברכות השחר קודם הסליחות, אע"פ שהוא עוד לילה^מ.

סדר הסליחות

כת. הש"ץ מתעטף בטליתו ולא יברך להתעטף^מ.
 כט. מנהג תימן בחו"ל שאף הציבור מתעטפין בטלית^מ, וכן ראוי לנהוג^מ.
 ל. אם אין פנאי לומר כל סדר הסליחות, המחוייב עפ"י סדרן של ראשונים עפ"י רבינו האר"י ז"ל הוא כדלהלן, בתחלה אשרי יושבי ביתך וקדיש, לך ה' הצדקה עד השיבנו ה' אליך ונשובה, אל מלך ויעבור, בעת רצון, א. רחמנא עד ויעבור. ב. אנשי אמונה אבדו. ג. תמהנו מרעות. ד. אל תעש עמנו. ה. אשמנו בגדנו. ו. אשמנו מכל עם. ז. אלהינו שבשמים. ח. עננו אבינו. ט. רחום וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו. י. עשה למען שמך עשה למען אמתך. יא. נפילת אפים לדוד אליך ה' נפשי אשא. ואם יש פנאי יאמרו גם המרנות. יב. אליך ה' נשאתי עיני^מ.

לא. יש לזוהר שלא יהא כדובר שקרים ח"ו לפני המקום ב"ה, לכן האומר סליחות בחצות לא יזכיר אשמורת הבוקר, וכן האומר בבוקר לא יזכיר לילה ואשמורת הבוקר, וכל כיוצא בזה^י.

לב. נהגו לתקוע בסוף הסליחות עד כ"ח באלול^י, [בשאמי בקדיש קודם תענו ותערתו, בבלדי אחר סיום הסליחות], ולא נהגו לתקוע אחר תפלת שחרית.

אבל ר"ל

לג. אבל ר"ל אינו יוצא מביתו לאמירת הסליחות אפי' בערב ר"ה^י.

מזמור לדוד ה' אורי

לד. כתבו הקדמונים שכל האומר מזמור כ"ו לדוד ה' אורי וישעי' מר"ח אלול עד לאחר שמחת תורה ערב ובוקר דבר יום ביומו אזי מובטח שמוציא שנותיו בטוב ויערב לו ואפילו גזירה רעה כתובה על האדם מן השמים יכול לבטל ומעביר מעליו כל המקטרגין מארי תריסין ומבטל מעליו כל גזרות קשות ורעות ויוצא בדימוס זכאי בדין ועי"ז יכניע כל המקטרגין כי מר"ח נפתחו י"ג מקורות מ"ג מכילין דרחמי והם מתגלין ומאירין למטה, ולכן יש בו י"ג שמות הוי"ה וע"י אמירה זו אנו פועלים ומבטלין מעלינו הב"ד של מעלה

^מה שר"ע סי' מ"ז סי"ג, וכן המנהג כמש"כ רבנו השתילי זיתים סי' מ"ו ס"ק י"ח, ואף ברכת הנותן לשכוי נהגו לברך, אע"פ שדעת מרן שם שלא לברך עד שיאור היום, כפה"נ מסתימת השתילי זיתים שם, וכמו שמבואר בשתילי זיתים סי' מ"ו ס"ק ט"ז שאחר חצות לילה יכול כבר לברך אף ברכת הנותן לשכוי, וכן נהגו כמש"כ באמת ויצ"ב ח"א סי' ב'.

^מו שתילי זיתים תקפ"א סק"ב, משום דסוגין דעלמא כהרמב"ם ע"י סי' י"ח.

^מז כמש"כ בשתילי זיתים סי' י"ג ס"ק י"א שהמנהג שלא ליכנס לביהכ"ס בלא טלית.

^מח כן מתבאר ממש"כ רבינו בחיי סו"פ שלח וז"ל: ונצטוינו להתעטף בו ממה שדרשו (ראש השנה יז ע"ב) ויעבור ה' על פניו (שמות לד, ו), אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כביכול מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה בסיני ואמר לו כל זמן שישראל חוטאים עשה לפני כסדר הזה ואני מוחל להם: מלמד שנתעטף הקב"ה כש"צ והכוונה במאמר הזה שבא ללמדנו סדר תפילה ובקשה איך נתחנן לפניו, שנתעטף בטלית ושזכור לפניו שלש עשרה מדות בכוונה וימחול לנו בזה. ע"כ.

^מט מהרי"ץ בע"ח בהקדמה לסדר הסליחות.

^י ע"י מג"א סי' תרכ"ג סק"א, ערוה"ש תקפ"א ס"ד. ובספר חסידים סי' ר"נ כתב לענין הזכרת כבי ודמעות שלא להזכיר אא"כ בוכה ומוריד דמעות, והובא בא"ר תקפ"א סק"ט.

^יא שתילי זיתים תקפ"א סק"ב.

^יב שתילי זיתים תקפ"א סק"ב.

ומארי תריסין ומקטרגין שאין להם רשות לקרב כלל לדון אותנו אלא מלפניך משפטינו יצא ואז יוצאין אנחנו זכאין בדין ובאמירה זו מבטלין וממתיקין הבית דין של מעלה רק שהקב"ה בכבודו ובעצמו דן אותנו שנאמר מלפניך משפטי יצא עיניך תחזנה מישרים¹¹. ועפ"י יש מקהילות השאמי שנהגו לומר בכל חודש אלול מזמור לדוד ה' אורי וישעי בוקר וערב¹².

ערב ר"ה

לה. נופלים על פניהם בסליחות הנאמרים באשמורת, ואין נופלים על פניהם בתפלת שחרית¹³.

לו. נהגו לעשות היתר נדרים אחר תפלת שחרית וסדר אמירתו שמתחלקים הציבור לשנים ועומד גדול שבציבור הראשון ואומר סדר ההיתר והציבור השני מתירים הכל מותרים לכם וכו' ג"פ, וחוזר ואומר יהי רצון וכו' והם מקבלים מסירת המודעה ואומרים הכל וכו', ואח"כ עומד גדול שבציבור השני ואומר סדר ההיתר והציבור הראשון מתירים כסדר הראשון.

לז. לא נהגו הכל להתענות בערב ראש השנה אלא יחידים ואנשי מעשה¹⁴. לח. רבים נהגו לילך לקברי קרוביהם או לקברי צדיקים ולהרבות שם בתחנונות¹⁵, ואל ישם מגמתו נגדם אלא יבקש מהשי"ת שיתן אליו רחמים בזכותם¹⁶. לט. רבים נהגו לטבול בערב ר"ה במקוה¹⁷.

'ולקחתם לכם ביום הראשון' (ויקרא כג, מ) וכי ראשון והלא ט"ו הוא? אלא ראשון לחשבון עונות. משל למדינה שחיבת מס למלך [ולא נתנו לו. הלך עליה בחיל לגבותו. כשנתקרב אליה כעשרת פרסאות יצאו גדולי המדינה לקראתו ואמרו: אין לנו מה לתן. הניח להם שליש. כיון שנתקרב יותר יצאו בינוני העיר לקראתו. והניח להם שני שלישים. כיון שנתקרב עוד יותר יצאו כל בני העיר לקראתו. והניח להם הכל. כך המלך, זה הקדוש ברוך הוא, בני המדינה, אלו ישראל, שמסגלים עונות כל השנה; ערב ראש השנה הגדולים מתענין, ומותר להם שליש עונותיהם; בעשרת ימים הבינוניים מתענים, ומותר להם שני שלישים; וביום הכפורים הכל מתענים ומותר להם הכל. במוצאי יום הכפורים עוסקין במצות סכה ולולב ואינן עושין עונות. לכך קורא יום טוב הראשון:

(מדרש תנחומא)

¹¹ המקור הקדמון למנהג זה הוא ספר שם טוב קטן (לרב"ב הכהן, זולצבאך תס"ו), סידור רבי שבתי סופר המכונה סידור האר"י ז"ל, אע"פ שלא נמצא דבר זה בספרי האר"י ז"ל.

¹² סדור כנסת הגדולה.

¹³ שו"ע תקפ"א ס"ג, ומג"א ס"ק י"ג, הובא בשתילי זיתים ס"ק י"ב, ומשנ"ב ס"ק כ"ג.

¹⁴ שתילי זיתים תקפ"א ס"ק י"ז, ולשון מהרי"ץ בע"ח הרבה פרושים נהגו להתענות בער"ה וזכות הוא להם, מהרש"י הלוי זצ"ל דש"ח עמ' רס"א, וזה כמשמעות לשון המדרש שרק הגדולים מתענים.

¹⁵ רמ"א תקפ"א ס"ד והעלהו בשתילי זיתים, וכן הביא מהרי"ץ בע"ח ח"ג נ"ח א' מנהג זה, מהרש"י הלוי דש"ח עמ' רס"א.

¹⁶ שתילי זיתים ס"ק ט"ז בשם אליה זוטא, משנ"ב ס"ק כ"ז, [אמנם לשון מהרי"ץ בע"ח שם שיש שנהגו לילך על קברי הצדיקים כדי שיבקשו המה רחמים עלינו וגם הוא יבקש עליהם רחמים שמה, וכ"ה במשנ"ב תקנ"ט ס"ק מ"א, וצ"ע].

¹⁷ עי' ע"ח ח"ג נ"ח א'.